การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องจิตสำนึกของบารุค สปิโนซา และศังกราจารย์ [1]

อานนท์ ผาสุข [2]

(**วันที่รับ**: 16 ม.ค. 2568; **วันที่แก้ไขเสร็จ**: 1 เม.ย. 2568; **วันที่ตอบรับ**: 8 เม.ย. 2568)

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเปรียบเทียบความหมายและคุณลักษณะของจิตสำนึกในเชิงอภิปรัชญาของบารุค สปิโนซาและศังกราจารย์ โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพผ่านการวิเคราะห์เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากการศึกษาพบว่าจิตสำนึกตามแนวคิดของสปิโนซา คือ จิตหรือมโนคติของพระเจ้าซึ่งเป็นคุณลักษณะทางความคิดของพระเจ้าหรือสาร (Substance) โดยทุกมโนคติอยู่ในความคิดของพระเจ้าและเชื่อมโยงกันตามระบบของสายโซ่เชิงสาเหตุและผล เรียกว่า มโนคติของมโนคติ (Ideas of idea) จิตสำนึกตามแนวคิดของสปิโนซาแบ่งเป็น 3 ระดับ ได้แก่ จิตสำนึกพระเจ้า จิตสำนึกปัจเจก และจิตสำนึกเฉพาะ หมายความว่าทุกสรรพสิ่งมีจิตสำนึก โดยจิตสำนึกดำรงอยู่ตามหลักความจำเป็นของเหตุและผล ส่วนจิตสำนึกตามแนวคิดของศังกราจารย์ คือ ตัวตน ที่เป็นความจริงสูงสุดซึ่งดำรงอยู่เหนือความเป็นเหตุเป็นผล เหนือพื้นที่และเวลา ปราศจากการเปลี่ยนแปลง จิตสำนึกตามแนวคิดของศังกราจารย์แบ่งเป็น 3 ระดับ คือ พรหมัน อาตมันและชีพ ซึ่งทั้งสามระดับคืออย่างเดียวกันและดำรงอยู่ทุกหนแห่ง ดังนั้น บทความวิจัยนี้จึงเสนอผลการการศึกษาเปรียบเทียบความหมายและคุณลักษณะของจิตสำนึกในเชิงอภิปรัชญาของสปิโนซาและศังกราจารย์ว่าแนวคิดเรื่องจิตสำนึกของสปิโนซาและศังกราจารย์ มีความหมายที่แตกต่างกันเพราะจิตสำนึกตามแนวคิดของสปิโนซา

---

1 บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เรื่อง **“การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องจิตสำนึกของบารุค สปิโนซาและศังกราจารย์”** โดยมี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อำนวยพร กิจพรมมา เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

2 นักศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,
ผู้เขียนผลัก, E-mail: anon_ph@cmu.ac.th

คือ ภาวะที่แสดงออกผ่านคุณลักษณะทางความคิดของพระเจ้าหรือสาร (Substance) ส่วนศังกราจารย์เสนอว่าจิตสำนึกคือความจริงสูงสุดและเป็นสารัตถะของสรรพสิ่ง อย่างไรก็ตาม นักปรัชญาทั้งสองมองว่าจิตสำนึกมีคุณลักษณะที่ดำรงอยู่ทุกหนแห่ง โดยสปิโนซาให้เหตุผลว่าเพราะทุกสิ่งอยู่ในพระเจ้าและศังกราจารย์ให้เหตุผลว่าเพราะพรหมันอยู่ในทุกสิ่ง จิตสำนึกจึงอยู่ในทุกสรรพสิ่ง

คำสำคัญ: จิตสำนึก, บารุค สปิโนซา, ศังกราจารย์, มโนคติ, ตัวตน

Comparative Study of Consciousness in Baruch Spinoza and Sankaracarya [3]

Anon Phasuk [4]

(**Received**: January 16, 2025; **Revised**: April 1, 2025; **Accepted**: April 8, 2025)

Abstract

This research article aims to compare the metaphysical meanings and characteristics of consciousness in the philosophies of Baruch Spinoza and Sankaracarya through qualitative research methods, utilizing textual analysis and related studies.The study finds that consciousness, according to Spinoza, is the mind or the God's ideas, which constitutes the attribute of thought of God or substance. All ideas exist within the thought of God and are correlated through a causal chain system known as the "ideas of idea." Spinoza's concept of consciousness can be categorized into three levels: divine consciousness, individual consciousness, and particular consciousness. This means that all entities possess consciousness, which exists according to the principle of causal necessity. In contrast, Sankaracarya's concept of consciousness refers to the ultimate reality that transcends causality, space, and time and is unchange. Consciousness in Sankaracarya's philosophy is divided into three levels: Brahman, Atman, and Jiva. These three levels are fundamentally one and exist in everything. This research article concludes that the meanings and characteristics of consciousness in the metaphysical perspectives of Spinoza and Sankaracarya differ. Spinoza defines

---

[3] This Research Article is Part of Studies in Master Deegree, Program in Philosophy , Faculty of Humanities, Chiangmai University.

[4] Master's Degree Student, Program in Philosophy, Faculty of Humanities, Chiangmai University. Corresponding Author, E-mail: anon_ph@cmu.ac.th

consciousness as mode expressed through the attribute of thought of substance or God, while Sankaracarya asserts that consciousness is the ultimate reality and the essence of all existence. Nonetheless, both philosophers regard consciousness as possessing characteristics that pervade all existence—Spinoza reasoned that this is because all things are in God, and Sankaracarya reasoned that this is because Brahman is in all things. Thus, consciousness pervades all existence.

Keywords: Consciousness, Baruch Spinoza, Sankaracarya, Ideas, Self

1. บทนำ

จิตสำนึก (Consciousness) เป็นประเด็นข้อถกเถียงในกลุ่มปรัชญาจิต (Philosophy of Mind) โดย Khun (2024) เสนอว่า คำอธิบายและทฤษฎีเกี่ยวกับจิตสำนึกที่แตกแขนงเป็นจำนวนมากในปัจจุบันมีรากฐานมาจากแนวคิดทางอภิปรัชญา 2 กลุ่ม คือ กลุ่มกายภาพนิยม (Physicalism) และกลุ่มต่อต้านกายภาพนิยม (Anti-physicalism) ในทำนองเดียวกัน Chalmers (2003) เสนอว่า จิตสำนึกในเชิงอภิปรัชญายึดโยงอยู่กับแนวคิดทางปรัชญา 2 กลุ่ม หนึ่ง กลุ่มสสารนิยม (Materialism) มองว่าจิตสำนึกเป็นผลลัพธ์อันสืบเนื่องมาจากกระบวนการหรือกลไกของสสารและกายภาพ สอง กลุ่มอสสารนิยม (Nonmaterialism) มองว่าจิตสำนึกไม่ใช่กลไกของสสารและกายภาพ ปัญหาที่พบในกลุ่มแนวคิดสสารนิยมหรือกายภาพนิยม คือ ไม่ทราบสาเหตุว่าทำไมสสารที่ไร้จิตสำนึก จึงก่อให้เกิดจิตสำนึกขึ้นมาได้ (Chalmers, 1997) และ ภายในกลุ่มแนวคิดอสสารนิยมหรือต่อต้านกายภาพนิยมก็พบปัญหาจากทฤษฎีแบบทวินิยม (Dualism) เพราะไม่สามารถอธิบายได้อย่างชัดเจนว่าสารัตถะของจิตและกายมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างไรและตำแหน่งใดที่จิตกับกายมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน (Dennett, 1991, pp. 32-39) จากปัญหาดังกล่าวนำไปสู่การโต้แย้งจากกลุ่มแนวคิดเอกนิยมแบบมัชฌิม (Neutral Monism) และเอกนิยมแบบจิต (Idealist Monism) ทั้งสองแนวคิดนี้เสนอว่าความเป็นจริงหรือหลักการขั้นมูลฐานไม่ใช่สสารหรือกายภาพและไม่อาจแยกออกเป็นทวิได้ ความจริงสูงสุดต้องมีหนึ่งเดียวเท่านั้น (Kriegel, 2020, pp. 5-10)

แนวคิดเอกนิยมแบบมัชฌิม คือ แนวคิดทางปรัชญาที่เสนอว่าความจริงสูงสุดไม่ใช่ทั้งจิตและสสาร แต่เป็นบางอย่างที่มีความเป็นกลาง ข้อเสนอนี้ปรากฏในแนวคิดของบารุค สปิโนซา (Baruch Spinoza, 1632-1677) (Kriegel, 2020, p. 265; Seager, 2007, pp. 20-21) นักปรัชญาชาวเนเธอแลนด์ สัญชาติยิว เขาเป็นนักปรัชญาคนแรก ๆ ที่เสนอว่าทั้งความคิดและกายภาพไม่ใช่ความจริงสูงสุด เนื่องจากความจริงสูงสุดตามมุมมองของเขา คือ สาร (Substance) สารเป็นอย่างเดียวกันกับพระเจ้า (God) และ ธรรมชาติ (Nature) จิตและกายเป็นภาวะ (Mode) การแสดงออกและเปลี่ยนแปลงของคุณลักษณะ (Attribute) ของสารเท่านั้น (Seager, 2007, pp. 20-21) โดยจิตเป็นภาวะของคุณลักษณะทางความคิด (Thought) และ กายเป็นภาวะของคุณลักษณะของการกินที่ (Extension) ทั้งสองคุณลักษณะเป็นอย่างเดียวกันกับสารและเกิดจากสาร เรียกหลักการนี้ว่าทวิลักษณะ (Dual-aspect theory) (Curley, 1969, pp. 119-120) การเข้าใจจิตสำนึกตามแนวคิดของสปิโนซาเป็นการศึกษาภาวะของจิตบนหลักการเรื่องมโนคติของมโนคติ (Ideas of ideas) (Martin, 2010) หากเข้าใจหลักการนี้ก็จะสามารถเข้าใจจิตสำนึกตามแนวคิดของสปิโนซา

แนวคิดเอกนิยมแบบจิต คือ แนวคิดทางปรัชญาที่เสนอว่าจิตสำนึกเป็นความจริงสูงสุดหรือมูลฐานของสรรพสิ่ง ไม่มีสิ่งเกิดขึ้นหรือดำรงอยู่แยกจากจิตหรือจิตสำนึก ข้อเสนอนี้ปรากฏในแนวคิดของศังกราจารย์ (Sankaracarya, 788-820) นักปรัชญาชาวอินเดีย สำนักอไทวตะ เวทานตะ (Advaita Vedanta) โดยศังกราจารย์เสนอว่าสรรพสิ่งถูกสร้างและปรากฏในขอบเขตของจิตสำนึก (The range of Consciousness) (Hacker, 1995, p. 215) กล่าวคือ ทุกสิ่งดำรงอยู่ได้เพราะจิตสำนึก และ จิตสำนึกคืออย่างเดียวกับความจริง

สูงสุดหรือพรหมัน (Brahman) โดยพรหมันดำรง อยู่จริง (Being หรือ Sat) มีจิตสำนึก (Consciousness หรือ Cit) และอานันท์ (Bliss หรือ Ananda) (Deutsch, 1980, p. 9) การอธิบายว่าจิตสำนึกกับพรหมันเป็นอย่างเดียวกันส่งผลให้แนวคิดทางปรัชญาของศังกราจารย์มีลักษณะเป็นอทวิภาพ (Non-duality) (ดวงดาว, 2520, น.73) อย่างไรก็ดี ในมุมมองของศังกราจารย์ เมื่อกล่าวถึง อาตมัน (Atman) และ ชีพ (Jiva) เป็นอย่างเดียวกันกับจิตสำนึกด้วยเช่นกัน ซึ่งสามารถอธิบายผ่านแนวคิดเรื่องความบริสุทธิ์ของจิตสำนึก (Pure Consciousness) ดำรงอยู่ในฐานะผู้เห็น (Seer) หรือ ผู้สังเกตการณ์ (Witness-Consciousness) (Fasching, 2011, p. 193) จิตสำนึกในมุมมองของศังกราจารย์จึงให้ความสำคัญกับการอธิบายจิตสำนึกจากมุมมองแบบอทวิภาพผ่านแนวคิดเรื่องพรหมัน อาตมันและชีพ

งานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาและขยายขอบเขตทางความคิดเรื่องจิตสำนึกเพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจและทราบถึงความหมายกับคุณลักษณะของจิตสำนึกผ่านการเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องจิตสำนึกของบารุค สปิโนซา ซึ่งมีมุมมองเอกนิยมแบบมัชฌิม โดยเสนอว่าทั้งจิตและสสารไม่ใช่ความจริงสูงสุดกับศังกราจารย์ ซึ่งมีมุมมองเอกนิยมแบบจิต โดยเสนอว่าจิตสำนึกคือความจริงสูงสุดเพียงหนึ่งเดียว การเข้าใจและทราบถึงแนวคิดเรื่องจิตสำนึกผ่านมุมมองของนักปรัชญาทั้งสอง ทำให้ขยายอาณาบริเวณของการศึกษาจิตสำนึกที่ต่างไปจากการอธิบายที่ยึดโยงอยู่กับแนวคิดแบบสสารนิยมกับทวินิยมเท่านั้นและคาดหวังว่าบทความวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์ต่อการเพิ่มข้อวิพากษ์ทางปรัชญาและสร้างความเป็นไปได้ต่อการประยุกต์ใช้แนวคิดเรื่องจิตสำนึกในทางปรัชญากับศาสตร์อื่นโดยเฉพาะวิทยาศาสตร์การรับรู้และจิตวิทยา

2. วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องจิตสำนึกของบารุค สปิโนซาและศังกราจารย์

3. วิธีการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีวิธีการดังนี้

3.1 ศึกษาจากงานเขียนเรื่อง *Ethics* ของ Baruch Spinoza และ รวบรวมข้อมูลจากหนังสือ บทความ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องจิตสำนึกในเชิงอภิปรัชญาของสปิโนซา

3.2 ศึกษาจากงานเขียนเรื่อง *Brahma Sutra Bhasya of Sankaracarya* ของ Sankaracarya และรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ บทความ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องจิตสำนึกในเชิงอภิปรัชญาของศังกราจารย์

3.3 ศึกษาเปรียบเทียบความหมายและคุณลักษณะของจิตสำนึกในแนวคิดเชิงอภิปรัชญาของสปิโนซาและศังกราจารย์

3.4 นำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytic Description)

4. ผลการวิจัย

4.1 แนวคิดเรื่องจิตสำนึกของบารุค สปิโนซา

จิตสำนึกในแนวคิดของสปิโนซาเป็นการวิเคราะห์ผ่านกรอบบริบทของแนวคิดเรื่องจิตสำนึกในปรัชญาตะวันตก เริ่มจากเรอเน เดการ์ต (Rene Descartes, 1596 – 1650) ได้เสนอแนวคิดทางปรัชญาว่าจิตสำนึกคือมโนคติอันเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทางกายภาพกับความคิดที่โต้ตอบกันและกัน จิตสำนึกคือความคิดที่มีจิตเป็นสารัตถะและสมองคือกายภาพที่มีการกินที่เป็นสารัตถะ เรียกว่า แนวคิดแบบทวินิยม (Seager, 2016, pp. 30-38) แต่กลุ่มแนวคิดทางปรัชญาแบบสสารนิยมได้ปฏิเสธแนวคิดแบบปฏิสัมพันธ์นิยม (Interactionism) ของทวินิยมเพราะมองว่าจิตและสมอง คือ สิ่งเดียวกันไม่ได้แยกจากกันดังที่ทวินิยมกล่าวอ้าง จิตเป็นเพียงปรากฏการณ์ทางกายภาพ และ ปรากฏการณ์ทางจิตใจสามารถอธิบายได้ด้วยหลักการทางกายภาพเช่นเดียวกับกฎทางกายภาพอื่น ๆ สมองและจิตสามารถศึกษาโดยใช้หลักวิทยาศาสตร์ทางกายภาพหรือชีววิทยาเป็นฐานในการอธิบายได้ (Dennett, 1991, pp. 32-39) ทำให้จิตสำนึกเป็นข้อถกเถียงในทางปรัชญาและวิทยาศาสตร์ภายใต้พื้นที่การตั้งคำถามว่าจิตสำนึกคืออะไร อยู่ที่ใดและเป็นสิ่งเดียวกับสมองหรือแยกจากสมอง การรู้สำนึกเชิงปรากฏการณ์เกิดขึ้นได้อย่างไร (Kuhn, 2024, pp. 28-29) จากปัญหาดังกล่าวก่อให้เกิดแนวคิดที่เสนอว่าทั้งจิตและกายภาพไม่ใช่ความจริงสูงสุด จิตสำนึกและร่างกายกำเนิดมาจากรากฐานเดียวกันซึ่งมีความเป็นกลาง เรียกว่า แนวคิดเอกนิยมแบบมัชฌิมนิยม ซึ่งมุมมองนี้ปรากฏในแนวคิดของสปิโนซา (Seager, 2016)

จิตสำนึกตามแนวคิดของสปิโนซาเกี่ยวข้องกับหลักความจำเป็น (Necessity) และ ธรรมชาติอันศักดิ์สิทธิ์ (The Divine Nature) สปิโนซา กล่าวว่า ไม่มีสิ่งใดในจักรวาลที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่ทุกสิ่งล้วนถูกกำหนดให้ดำรงอยู่และถูกกำหนดให้ดำเนินไปตามรูปแบบอันเป็นลักษณะเฉพาะ โดยความจำเป็นของธรรมชาติอันศักดิ์สิทธิ์ (E1p29) (Spinoza, 1995, p.68) และ ทุกสิ่งไม่อาจถูกสร้างขึ้นโดยพระเจ้าในแบบหรือระเบียบที่ต่างไปจากข้อเท็จจริงอันได้รับมา (E1p33) (Ibid, 1995, p.70) ความจำเป็นของธรรมชาติอันศักดิ์สิทธิ์ที่สปิโนซาเสนอ คือ ความจริงอันเป็นนิรันดร์และไม่มีความขัดแย้งในตนเอง เรียกว่าความจำเป็นโดยสมบูรณ์ (Absolute Necessary) ดังนั้น ทุกความจริงคือความจำเป็น อย่างไรก็ตาม เขาเสนอว่าบางความจริงไม่ใช่ความจำเป็น เนื่องจากบางความจริงเป็นเพียงความจำเป็นเชิงสัมพัทธ์ (Relatively Necessary) เกิดจากการที่มนุษย์นำเหตุผลเข้าไปเชื่อมโยงข้อเท็จจริงหรือปรากฏการณ์ทำให้เกิดความเป็นไปได้มากมาย (Possibility) สปิโนซาเรียกความจำเป็นเชิงสัมพัทธ์หรือความเป็นไปได้ว่าความบังเอิญ (Contingent) ความจำเป็นเชิงสัมพัทธ์เกิดจากความบกพร่องทางความรู้ของมนุษย์ (Lack of Knowledge) (Curley, 1969, pp. 83-101) กล่าวคือทุกความจริงที่เกิดขึ้นคือความจำเป็นของธรรมชาติทั้งสิ้น การที่บางความจริงไม่ใช่ความจำเป็นเนื่องจากมนุษย์เข้าไปกำหนดเงื่อนไขให้กับความจริง ฉะนั้น ความจริงที่จะเป็นความจำเป็นต้องเป็นความจริงที่ชัดเจนและปราศจากข้อขัดแย้ง นั่นคือ การดำรงอยู่ของสารหรือพระเจ้า โดยสารมีคุณลักษณะเป็นสารัตถะที่อนันต์ซึ่งแสดงออกผ่านสิ่งที่เรียกว่าภาวะ (Bennett, 1984, pp. 11-19)

คุณลักษณะ (Attribute) หมายถึง สิ่งที่สติปัญญารับรู้ว่าเป็นสิ่งที่ประกอบขึ้นเป็นสารัตถะของสาร (E1d4) (Spinoza, 1995, p.45) สติปัญญาในข้อเสนอของสปิโนซาคือสติปัญญาของตัวสารหรือพระเจ้า ทุกคุณลักษณะถูกรับรู้โดยสาร คุณลักษณะกับสารไม่ได้แยกออกจากกันเพราะทุกคุณลักษณะคือสารและสารคือทุกคุณลักษณะ (Curley, 1969, p. 150) มนุษย์สามารถรับรู้คุณลักษณะได้เพียงสองคุณลักษณะ คือ ความคิด (Thought) และ การกินที่ (Extension) แท้จริงแล้วสารมีคุณลักษณะเป็นอนันต์แต่มนุษย์รับรู้ได้เพียงสองคุณลักษณะ ส่วนคำว่าประกอบขึ้นเป็นสารัตถะของสาร หมายความว่า ทุกคุณลักษณะดำรงอยู่ในสารจนก่อให้เกิดสารัตถะอันเป็นแก่นแท้ของสาร นั่นคือ การที่สารดำรงอยู่ด้วยความเป็นกลาง (Neutral) โดย Bennett (1984) อธิบายว่า สารคือความจำเป็นอันนิรันดร์ที่ต้องดำรงอยู่เพื่อเป็นภาคประธานให้กับสรรพสิ่ง การที่จะเป็นภาคประธานให้กับทุกสิ่งได้ สารจะต้องมีความกลางเพื่อดำรงอยู่ในฐานะภาคประธานให้กับภาคแสดงทั้งหมด แต่ไม่ได้หมายความว่าภาคแสดงแยกออกจากสาร เพียงแต่สารได้แสดงออกหรือเปลี่ยนแปลงตามสายโซ่ของสาเหตุ (Causal chain) การแสดงออกหรือเปลี่ยนแปลงเรียกว่า ภาวะ (Mode) ของสาร โดยจิต (Mind) คือ ภาวะทางความคิด และ กาย (Body) คือ ภาวะของการกินที่ ความเป็นสาเหตุและผลระหว่างสารและและภาวะไม่ใช่เหตุผลนิยมเชิงเหตุปัจจัย (Causal rationalism) หรือ ความสัมพันธ์แบบสาเหตุและผล (Cause-effect) ที่แยกขาดจากกัน แต่ความเป็นสาเหตุของสารมีอยู่ในทุกสรรพสิ่ง (Immanent) (Wilson, 1997) ปรัชญาตามแนวคิดของสปิโนซาจึงเป็นเอกนิยมแบบมัชฌิมหรือเรียกว่าเอกนิยมแบบเป็นกลาง (Neutral Monism)

ภาวะทางจิตที่แสดงออกผ่านคุณลักษณะทางความคิดและภาวะทางกายที่แสดงออกผ่านคุณลักษณะการกินที่ ทั้งสองแยกจากกันแต่เป็นอย่างเดียวกันเพราะกำเนิดมาจากสาเหตุเดียวกัน เรียกว่า ทวิลักษณะ ซึ่งเป็นแนวคิดแบบคู่ขนานนิยม (Parallelism) สปิโนซา กล่าวว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นสิ่งที่จำกัดตามประเภทของมันเอง เมื่อสิ่งนั้นถูกจำกัดโดยสิ่งอื่นที่มีธรรมชาติเหมือนกัน เช่น กายถูกเรียกว่าจำกัดเพราะพวกเราถูกกำเนิดจากกายอื่นที่ใหญ่กว่า ในทำนองเดียวกัน ความคิดถูกจำกัดโดยความคิด ซึ่งกายไม่ถูกจำกัดด้วยความคิดและความคิดไม่ถูกจำกัดด้วยร่างกาย (E1d2) และ ภาวะแห่งคุณลักษณะใด ๆ ก็ตาม ล้วนมีสาเหตุมาจากพระเจ้าในฐานะที่พระเจ้านึกคิดผ่านคุณลักษณะของภาวะเหล่านั้น ไม่ใช่ในฐานะที่พระเจ้านึกคิดผ่านคุณลักษณะอื่น (E2d6) (Spinoza, 1995, p.83) หมายถึงภาวะต้องแสดงออกผ่านประเภทของคุณลักษณะนั้น ๆ ไม่สามารถแสดงออกผ่านคุณลักษณะอื่นได้ Bennett (1984, pp.125-135) อธิบายว่า ภาวะทางกายและภาวะทางจิตตามแนวคิดของสปิโนซาอยู่ในลักษณะที่คู่ขนานแบบไม่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน เช่น ทำร้ายร่างกายรู้สึกเจ็บแล้วร้องไห้ออกมา ภาวะทางกาย คือ การถูกทำร้ายเป็นสาเหตุเชิงวัตถุของความรู้สึกและความรู้สึกเป็นสาเหตุของการร้องไห้ ส่วน ภาวะทางจิต คือ มโนคติของการทำร้ายเป็นสาเหตุของความรู้สึกและความรู้สึกเป็นสาเหตุให้เกิดมโนคติร้องไห้ เห็นได้ว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทางกายสอดคล้องและเป็นอย่างเดียวกันกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทางจิตแต่ไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์กันเพียงแต่แสดงออกถึงอย่างเดียวกัน การอธิบายจิตสำนึกตามแนวคิดของสปิโนซาจึงเป็นการพิจารณาภาวะทางจิตผ่านหลักการที่ว่ามโนคติหนึ่งย่อมมีสาเหตุมาจากอีกมโนคติหนึ่งเรียกว่า มโนคติของมโนคติ (Ideas of idea) (LeBuffe, 2010; Martin, 2010)

จิต (Mind) ตามระบบปรัชญาของสปิโนซากับมโนคติของพระเจ้า (God's ideas) คือ อย่างเดียวกัน สปิโนซา กล่าวว่า มโนคติ หมายถึง มโนภาพทางจิตใจ (The mental conception) เป็นสิ่งถูกสร้างจากจิตในฐานะสิ่งที่คิดได้ (E2d3) โดยเขาเน้นใช้คำว่า มโนภาพ (Conception) แทนคำว่า การรับรู้ (Perception) เพราะการรับรู้ หมายถึง การที่จิตตอบสนองหรือเป็นกรรมของวัตถุ ในขณะที่มโนภาพ หมายถึง การที่จิตคือผู้กระทำหรือแสดงตนเองออกมา (Spinoza, 1995, p.82) เมื่อความคิดเป็นคุณลักษณะของพระเจ้า มโนคติหรือความคิดเฉพาะ (Particular thought) ทั้งหมดจึงเกิดมาจากการนึกคิดของพระเจ้าอันเป็นคุณลักษณะทางความคิด ซึ่งเป็นภาวะหรือการแสดงออกตามธรรมชาติของพระเจ้าตามความจำเป็นเชิงสายโซ่ของสาเหตุ ทำให้จิตสำนึกเป็นความสัมพันธ์ของมโนคติที่เรียงต่อกันเชิงสาเหตุและผลในลักษณะอนันต์ซึ่งมโนคติทั้งหมดถูกคิดโดยพระเจ้า ตัวมโนคติย่อมรู้สำนึกในตนเองเพราะเป็นความคิดของพระเจ้า นำไปสู่การที่สปิโนซาแยกจิตของมนุษย์ (Human mind) ออกจากจิตหรือมโนคติของพระเจ้า โดยจิตของพระเจ้าคือมโนคติทั้งหมด จิตของมนุษย์เป็นเพียงลำดับรอง (Sub-Class) ของพระเจ้าและอยู่ในพระเจ้า กล่าวคือ จิตของมนุษย์สอดคล้องกับกายของมนุษย์ (Human body) แต่จิตของพระเจ้าคิดเกี่ยวกับทุกมโนคติ จิตของมนุษย์จึงเป็นภาวะของมโนคติของพระเจ้า (Wilson, 1997, pp. 126-139) สปิโนซา เสนอว่า คุณลักษณะทางความคิดของพระเจ้าอยู่ในมโนคติของพระเจ้าทั้งในตัวความคิดเอง (Thought itself) และ ทุกการเปลี่ยนแปลง (Modification) ซึ่งรวมถึงจิตของมนุษย์ด้วยก็อยู่ในความคิดของพระเจ้า (E2p20) ฉะนั้น มโนคติในจิตของมนุษย์ คือ มโนคติของมโนคติอื่นในความคิดของพระเจ้า และ ความคิดของพระเจ้า คือ มโนคติของมโนคติอื่นในคุณลักษณะทางความคิดของพระเจ้าเช่นกัน (Bennett, 1984, pp. 184-191) ตามมุมมองของสปิโนซาจิตสำนึกกับมโนคติของมโนคติคืออย่างเดียวกันและเป็นอย่างเดียวกับจิต ทุกจิตและทุกมโนคติอยู่ในคุณลักษณะทางความคิดของพระเจ้า

จิตสำนึกหรือการตระหนักรู้เกิดจากการมีความคิดซึ่งการมีความคิดคือการที่จิตมีมโนคติอันมีสาเหตุมาจากมโนคติอื่น จิตสำนึกจึงหมายถึงมโนคติของมโนคติ โดยมโนคติทั้งหมดอยู่ในความคิดของพระเจ้าหรือการที่พระเจ้ากำลังคิด สปิโนซา กล่าวว่า จิตเป็นได้ทั้งมโนคติที่มีความชัดเจนและไม่ชัดเจน เป็นได้ทั้งมโนคติที่แน่นอนและไม่แน่นอน จิตเพียงพยายามดำรงอยู่ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ๆ ที่ไม่อาจกำหนดได้ การพยายามนี้คือการรู้สำนึก (E3p9) (Spinoza, 1995, p.88) โดยการพยายามของจิต คือ การที่จิตตระหนักรู้ในตนเอง สปิโนซา อธิบายว่า จิตไม่อาจตระหนักรู้ในตนเองได้หากไม่มีการรับรู้ถึงมโนคติของการเปลี่ยนแปลงของมโนคติหรือการเปลี่ยนแปลงของกาย (E2p23) (Ibid, 1995, p.103) ฉะนั้น ทุกการดำรงอยู่ต้องมีจิตสำนึกหรือมโนคติ แนวคิดนี้เป็นการยืนยันว่าทุกสรรพสิ่งมีจิตสำนึก เรียกว่า แนวคิดจิตครอบคลุม (Panpsychism) ซึ่งเป็นแนวคิดที่สปิโนซาเสนอเพื่อต่อต้านแนวแบบทวินิยมและกายภาพนิยม เขาเสนอว่าไม่มีจิตและจิตใจใดที่เกิดจากกายภาพ และไม่มีจิตที่แยกจากกายภาพ กายกับจิตต้องมาคู่กันและไม่อาจแยกออกจากกันได้ โดยจิตและกายหนึ่ง ๆ ที่เกิดขึ้นเป็นการรวมกันของจิตและกายที่เรียบง่ายกว่า เช่น จิตจำนวนมหาศาลจากส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย รวมกันเป็นจิตใจ ในขณะเดียวกัน กายภาพจำนวนมหาศาลในร่างกายก็รวมกันเป็นสมอง เรียกได้ว่า จิตสำนึกคือจิตหรือมโนคติของสิ่งอันเป็นปัจเจก (Individual thing) ที่รวมมาจากสิ่งเฉพาะ (Particular thing) (Bennett, 1984, pp. 137-139) ดังนั้น จิตสำนึกจึงดำรงอยู่ในทุกสิ่งอันเป็นปัจเจกเพราะ

สิ่งอันเป็นปัจเจกย่อมมีมโคติที่มาจากการรวมกันของมโมคติของสิ่งเฉพาะ

4.2 แนวคิดเรื่องจิตสำนึกของศังกราจารย์

จิตสำนึกในแนวคิดของศังกราจารย์เป็นการวิเคราะห์ผ่านกรอบบริบทของแนวคิดเรื่องจิตสำนึกในปรัชญาอินเดีย ซึ่งแตกต่างจากปรัชญาตะวันตกเพราะแยกจิต (Mind) และจิตสำนึกออกจากกัน จิตอุปมาได้กับซอฟต์แวร์ (Software) ของคอมพิวเตอร์ เป็นศูนย์รวมข้อมูลและความทรงจำ เรียกว่า มนัส (Manas) ข้อมูลและความทรงจำจะอยู่อย่างเลื่อนลอยไม่ได้ต้องมีวัตถุทางกายภาพเป็นแหล่งกักเก็บและขับเคลื่อน อุปมาได้กับฮาร์ดแวร์ (Hardware) เรียกว่า กาย (Body) จิตกับกายไม่มีความสามารถในการรู้สำนึกถึงประสบการณ์และความทรงจำที่เกิดขึ้นกับตนเองได้จำเป็นต้องมีสิ่งที่อยู่เบื้องหลังการทำงานของจิตและกาย ในปรัชญาอินเดียโบราณเรียกสิ่งนั้นว่า จิตสำนึก (Consciousness) (Hari, 2010, pp. 640-643) ปรัชญาอินเดียจึงศึกษาจิตสำนึกในเชิงเหนือปรากฏการณ์ (Transcendental) (Rao, 1998) โดยมองว่ากระบวนการรับรู้หรือโลกภายนอกล้วนขึ้นอยู่กับจิตสำนึก โดยเฉพาะศังกราจารย์ที่เสนอว่าจิตสำนึก คือ ความจริงสูงสุดและเป็นอย่างเดียวกันกับพรหมันและพรหมันเป็นอย่างเดียวกับอาตมันและชีพ โดยจิตสำนึกไม่อาจถูกจำกัดด้วยความเป็นเหตุเป็นผล และดำรงอยู่เหนือพื้นที่และเวลา (Sankaracarya, 1972, pp. 45-52)

จิตสำนึกตามแนวคิดของศังกราจารย์ ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า Cit เป็นสิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้และมีความเป็นสากลเพราะทุกคนมีการตระหนักรู้ การปฏิเสธจิตสำนึกเท่ากับว่าจิตสำนึกปฏิเสธตัวมันเองและยิ่งเป็นการยืนยันว่ามีการดำรงอยู่ของจิตสำนึก ด้วยเหตุนี้ทำให้จิตสำนึกเป็นสารัตถะ (Essential) และมีความจำเป็น (Necessary) ต่อการดำรงอยู่ของทุกสิ่ง (Existence) ไม่ใช่ในความหมายที่ว่าเป็นจิตสำนึกของปัจเจกแต่เป็นจิตสำนึกสากล ซึ่งศังกราจารย์เรียกจิตสำนึกว่า อาตมัน (Self) (Ram-Prasad, 2005) เป็นตัวตนที่แสดงถึงความเป็นบุคคลที่หนึ่ง (First-person) ของทุกตัวประธานหรือปัจเจก (Subject) กล่าวคือ จิตสำนึกหรือการตระหนักรู้เป็นหลักการพื้นฐานของทุกสิ่งที่มาก่อนประสบการณ์ ทำให้จิตสำนึกจำเป็นต้องดำรงอยู่ในฐานะบุคคลที่หนึ่งแบบสากล เพื่อเป็นมูลฐานให้กับปัจเจก ดังนั้น คำว่า อาตมัน ในแนวคิดของศังกราจารย์ จึงหมายถึง จิตสำนึกที่การดำรงอยู่อย่างนิรันดร์และไม่เปลี่ยนแปลง (Eternity) โดยมนุษย์สามารถทำความเข้าใจจิตสำนึกได้ 3 แนวทาง หนึ่ง พรหมัน (Brahman) เป็นจิตสำนึกสากลและเป็นเอกภาพพื้นฐานของความเป็นจริงทั้งหมด สอง อาตมัน (Atman) เป็นนามที่ใช้เรียกจิตสำนึกในฐานะรากฐานของทุกการมีอยู่ของความเป็นปัจเจก (Every individuate being) สุดท้าย ชีพ (Jiva) คือ จิตสำนึกของความเป็นตัวเป็นตน (Ahamkara) หรือ ความเป็นฉัน (I-ness) เรียกว่า จิตสำนึกเชิงประจักษ์ (The Empirical Consciousness) (Ram-Prasad, 2011, pp. 218-221) โดยชีพ คือ จิตสำนึกที่ถูกห่อหุ้มด้วยข้อจำกัดแต่จิตสำนึกก็ยังคงเป็นตัวตนที่นิรันดร์ดังเดิมเพียงแต่ถูกจำกัดด้วยกายและความคิด ถ้าก้าวผ่านอวิทยาได้ก็จะตระหนักถึงจิตสำนึกหรือตัวตนที่แท้จริง (Radhakrishnan, 2008, pp. 554-557)

จิตสำนึก คือ ผู้สังเกตการณ์ (Witness) หรือ ผู้เห็น (Seer) (Ibid, 2008, 560-563) ที่บริสุทธิ์ (Pure consciousness) ไร้ซึ่งการมุ่งตรงไปยังวัตถุและไม่มีเจตนา (The Non-Intentional) (Schweizer, 2020,

p. 4) เรียกได้ว่า จิตสำนึก คือ ผู้รู้ (Knower) ที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงและปรากฏอย่างนิรันดร์ทุกชั่วขณะ |(Eternal Presence) (Fasching, 2011, p. 207) แนวคิดนี้ของศังกราจารย์เริ่มจากการตั้งข้อสังเกตกับการรับรู้ของมนุษย์และนำไปสู่แนวคิดเชิงอภิปรัชญา การที่เขาเสนอว่าจิตสำนึกเป็นผู้สังเกตการณ์เพราะว่าการตระหนักรู้เป็นความจริงที่ปฏิเสธไม่ได้ วัตถุมีอยู่ได้ก็ด้วยการตระหนักรู้ เพราะเหตุนี้จึงยืนยันได้ว่ามีผู้ที่ตระหนักรู้ทุกสรรพสิ่งดำรงอยู่ นั่นคือ ตัวตนสากล (The Universal Self) หรือ จิตสำนึกอันบริสุทธิ์ เรียกสิ่งนี้ว่า พรหมัน (Radhakrishnan, 2008) ศังกราจารย์ อธิบายว่า พรหมันคือตัวตนที่ไม่มีการกระทำใด ๆ เพราะถ้าพรหมันมีการกระทำ หมายความว่า พรหมันมีความสัพพัญญู (Omniscience) ทรงอำนาจทุกประการ (Omnipotent) และ พรหมันเป็นสาเหตุแรกของสรรพสิ่ง (The Cause of Original) ซึ่งคุณลักษณะเช่นนี้จะทำให้พรหมันกลายเป็นสิ่งจำกัดและไม่นิรันดร์เนื่องจากการดำรงอยู่ของพรหมันขึ้นอยู่กับคุณลักษณะ 3 ประการดังกล่าว ดังนั้น พรหมันต้องดำรงอยู่โดยไม่ได้เป็นสาเหตุแรกและต้องไม่มีลำดับที่สอง พรหมันย่อมดำรงอยู่ในลักษณะหนึ่งเดียวแบบนิรันดร์ คือ เป็นผู้รู้อันนิรันดร์ (An Eternal Knower) เป็นจิตสำนึกอันนิรันดร์ (Eternal Consciousness) และ เป็นตัวตนอันเป็นหนึ่งเดียวของทุกสิ่ง (The One Self) ทำให้พรหมันมีธรรมชาติที่บริสุทธิ์ปราศจากความเป็นเหตุเป็นผลและไม่ต้องการวัตถุแห่งความรู้ รวมถึงไม่เป็นวัตถุของความรู้ เช่น พระอาทิตย์ส่องแสง แสงคือตัวแทนของพระอาทิตย์ (Agency) โดยพระอาทิตย์ไม่ต้องการวัตถุแห่งความรู้ คือ แม้ไม่มีวัตถุที่รองรับแสง พระอาทิตย์ก็ยังคงส่องแสงในตัวมันเอง ทำให้พระอาทิตย์ไม่ใช่วัตถุของความรู้เกี่ยวกับแสง แต่แสงคือการเผยตัวของ พระอาทิตย์ พระอาทิตย์เห็นทุกสรรพสิ่งและตระหนักรู้ทุกอย่าง ดังนั้นพรหมันจึงเป็นผู้เห็นหรือผู้รู้อันบริสุทธิ์ที่ไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งใดและดำรงอยู่อย่างนิรันดร์ (Sankaracarya, 1972, pp. 45-52)

เหตุผลที่ศังกราจารย์เชื่อว่าพรหมันคือตัวตนหรือจิตสำนึกอันบริสุทธิ์และนิรันดร์ เนื่องจาก Sankaracarya (1972, pp.1-6) เสนอว่า มนุษย์มักมีพฤติกรรมยืนยันตัวตนด้วยการกำหนดว่า ฉันเป็นสิ่งนี้ (I am this) หรือ สิ่งนี้คือฉัน (This is mine) ซึ่งมีสาเหตุมาจากความไม่รู้หรืออวิทยา (Unreal nescience or Avidya) โดยการนำเอาคุณลักษณะของวัตถุ (Attribute of object) มาซ้อนทับบนพรหมันหรือนำสิ่งเหล่านั้นในตัวของมันเอง (The things themselves) ไปซ้อนทับบทสิ่งอื่น เช่น การเห็นไข่มุกเป็นเงิน เห็นพระจันทร์หนึ่งดวงปรากฏเป็นสองดวง การเห็นใบหน้าของคนปรากฏบนวัตถุอื่น หรือ การเห็นเชือกเป็นงู การตระหนักรู้ถึงตัวตนหรือจิตสำนึกได้ต้องก้าวผ่าน อวิทยาด้วยการรู้แจ้ง (Illumination) หรือวิทยา (Vidya) โดยการไม่ยืนยันตัวตนด้วยความรู้ที่สะสมมาจากสติปัญญาหรือไม่ยืนยันตัวตนด้วยการรับรู้ที่ผ่านร่างกายหรือประสาทสัมผัส ศังกราจารย์มองว่าความเป็นเหตุปัจจัย (Causality) หรือการรับรู้ผ่านประสาทสัมผัสหรือสติปัญญาของมนุษย์เป็นภาพลวงตาของพรหมัน (Illusion) (Radhakrishnan, 2008, p. 442) พรหมันไม่อาจคิดหรือประมาณได้ด้วยความเป็นเหตุเป็นผล เนื่องจากเหตุและผลเป็นความรู้ที่อยู่ภายใต้แนวคิดตามหลักตรรกศาสตร์ ถ้าพรหมันเป็นสาเหตุ หมายความว่า มีผลที่แยกจากเหตุ พรหมันจะกลายเป็นสิ่งจำกัด (Finite) และไม่นิรันดร์ (Non-eternal) เพราะเมื่อผลแยกจากเหตุ ผลก็จะเป็นสาเหตุให้กับสิ่งอื่นโดยไม่ต้องอาศัยสาเหตุแรก ดังนั้น พรหมันจึงต้องอยู่ตรงข้ามกับความเป็นเหตุและเป็นผล โดยดำรงอยู่ในทุกสิ่งและสามารถตระหนักรู้ได้ในทันที (Self-immediate) จิตสำนึกจึงเป็นการดำรงอยู่ที่ไม่เปลี่ยนแปลงและไม่มีผู้ใดปฏิเสธได้ว่า ฉันไม่ดำรงอยู่ (I do not

exist) กล่าวคือ แม้สรรพสิ่งจะเปลี่ยนแปลงและแปรสภาพแต่สิ่งที่คงอยู่ คือ การดำรงอยู่ (Sankaracarya, 1972, pp. 6-20) การดำรงอยู่ที่ว่านี้แผ่คลุมไปทุกอณูและอิสระในตัวมันเอง เรียกว่าพรหมัน หรือ ตัวตนสากล หรือ จิตสำนึก (Hari, 2018, pp. 64-65; Sankaracarya, 1972, pp. 20-25)

พรหมันหรือจิตสำนึกจึงไม่ใช่การเป็นสาเหตุ แต่เป็นการปรากฏ (Appearance) หรือ เปิดเผยตนเอง (Manifestation) (Hacker, 1995, pp. 76-78) โดยจิตสำนึกปรากฏอยู่ทุกหนทุกแห่งแม้กระทั่งปลายเล็บก็มีจิตสำนึก จิตสำนึกจึงไม่มีคุณลักษณะและไม่สามารถแบ่งแยกได้ การแบ่งแยกจิตสำนึกเกิดจากการใช้สติปัญญาและการรับรู้เข้าไปกำหนดจิตสำนึก (Sankaracarya, 1972, pp. 472-475) จิตสำนึกเปรียบเสมือนการส่องสว่างของแสงที่ไม่ได้มุ่งตรงไปยังวัตถุใด แต่แผ่ไปทุกอณู ดังนั้น จิตสำนึกจึงมีความโปร่งใส (Transparency) หากใช้สติปัญญาในการระบุว่าจิตสำนึกคืออะไร จะพบว่าจิตสำนึกคือบางสิ่งเสมอ (Consciousness of Something) นั่นคือ การนำปรากฏการณ์ไปซ้อนทับบนจิตสำนึกและทำให้หลงผิดคิดว่าปรากฏการณ์กับจิตสำนึกคืออย่างเดียวกัน (Fasching, 2011, pp. 203-208) ศังกราจารย์เรียกกระบวนการนี้ว่า การใช้สติปัญญาเข้าไปกำหนดนามให้จิตสำนึก (Appellation) โดยเขายกตัวอย่างว่า เมื่อหนามทิ่มที่ผิวหนัง ถ้าจิตสำนึกกับปรากฏการณ์คือสิ่งเดียวกัน ทุกส่วนของร่างกายควรรู้สำนึกถึงความเจ็บปวดเพราะจิตสำนึกดำรงอยู่ทั่วทั้งร่างกาย แต่เรามีประสบการณ์ความเจ็บเพียงแค่บางส่วน หมายความว่า เราใช้สติปัญญาในการยืนยันปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งการยืนยันปรากฏการณ์ไม่ใช่การยืนยันถึงจิตสำนึก (Sankaracarya, 1972, pp. 486-489) จิตสำนึกตามแนวคิดของศังกราจารย์จึงแบ่งออกเป็น 2 ระดับ ระดับแรก คือ จิตสำนึกสากลหรือ ตัวตนสากล เรียกว่า พรหมัน ระดับที่สอง คือ จิตสำนึกปัจเจก หรือ ตัวตนปัจเจก เรียกว่า ชีพ ส่วนอาตมันใช้สำหรับเรียกจิตสำนึกที่ดำรงอยู่ในทุกปัจเจก (Hari, 2018, pp. 64-66)

จิตสำนึกจึงมีธรรมชาติที่ปราศจากสติปัญญาและเจตนา เพราะเจตนาคือกิจกรรมทางจิต (Mind) ภาษาสันสกฤต เรียกว่า มนัส (Manas) ซึ่งเป็นระบบอวัยวะที่มีความละเอียดและใช้ในการรับรู้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากประสาทสัมผัส ซึ่งภายในกระบวนการทางจิตมีอีกหนึ่งบทบาทที่อยู่ในระดับสูงกว่ามนัส เรียกว่า พุทธิ (Buddhi) เป็นการใช้สติปัญญาและเหตุผลในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการรับรู้ อย่างไรก็ตาม กระบวนการทางจิตเป็นเพียงสสารอันละเอียดที่ไม่สามารถรู้สำนึกได้ การรู้สึกนึกเกิดจากจิตสำนึก กล่าวคือ กระบวนการทางความคิดหรือภาวะทางจิตรู้สำนึกได้เพราะได้รับการส่องสว่างของจิตสำนึก (Schweizer, 2020, p. 3) ด้วยเหตุนี้จึงเป็นการยืนยันว่าจิตสำนึกตามแนวคิดของศังกราจารย์ คือ เอกนิยมแบบสรรพเทวนิยม (Panentheism Monism) หมายความว่า จิตสำนึกดำรงอยู่ในทุกสรรพสิ่งไม่ว่าจะมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต (Immanence) ซึ่งเป็นความบริสุทธิ์ที่อยู่เหนือทุกสิ่ง (Transcendental) สิ่งทั้งปวงจึงมีความเป็นเอกภาพเพราะการเปลี่ยนแปลงหรือการ ตกอยู่ในกรอบข้อจำกัดของพื้นที่และเวลาก็อยู่ภายใต้การส่องสว่างของจิตสำนึก หากมองในมุมนี้ความเป็นนิรันดร์ ความเป็นสากลและความเป็นอนันต์ย่อมเป็นธรรมชาติของจิตสำนึกที่ปฏิเสธไม่ได้ (ลลิตา, 2549) ฉะนั้น ตามแนวคิดของศังกราจารย์ จิตสำนึกหรือตัวตนย่อมเป็นอย่างเดียวกับพรหมัน อาตมัน และชีพ นั่นคือ ความเป็นจริงสูงสุดอันนิรันดร์ มีความบริสุทธิ์และอยู่ในทุกสรรพสิ่ง

ตารางที่ 1 สรุปความหมายของจิตสำนึกในเชิงอภิปรัชญาของสปิโนซาและศังกราจารย์

เปรียบเทียบ	สปิโนซา	ศังกราจารย์
ความหมาย	จิตหรือมโนคติหรือภาวะที่แสดงออกผ่านคุณลักษณะทางความคิดของสาร หรือพระเจ้า ดำรงอยู่ในทุกสิ่งตามหลักความเป็นเหตุเป็นผล	พรหมัน อาตมัน ชีพหรือตัวตน อันเป็นจิตสำนึกบริสุทธ์ที่ไม่ใช่จิตหรือมนัส ดำรงอยู่ในทุกสิ่งแต่เหนือความเป็นเหตุเป็นผล
จิตสำนึกสูงสุด	จิตของพระเจ้า หรือ มโคติของพระเจ้า หรือ ความคิดของพระเจ้า	พรหมัน หรือ จิตสำนึกสากล หรือ ตัวตนสากล
จิตสำนึกสรรพสิ่ง	-	อาตมัน หรือ จิตสำนึกของสรรพสิ่ง หรือ ตัวตนของสรรพสิ่ง
จิตสำนึกปัจเจก	จิตของปัจเจก หรือ มโนคติของสิ่งหนึ่งๆ	ชีพ หรือ จิตสำนึกของปัจเจก หรือ ตัวตนปัจเจกที่ไม่ใช่ความเป็นฉันและไม่ใช่ตัวตนเชิงประจักษ์
จิตสำนึกเฉพาะ	มโนคติเฉพาะหรือมโนคติอันเป็นส่วนย่อยในปัจเจก	

5. อภิปรายผลการวิจัย

5.1 ความหมายของจิตสำนึกในแนวคิดเชิงอภิปรัชญาของสปิโนซาและศังกราจารย์

งานวิจัยนี้เสนอว่าแนวคิดเรื่องจิตสำนึกของสปิโนซาและศังกราจารย์เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางอภิปรัชญาแบบเอกนิยม (Metaphysical monism) โดยสปิโนซาเป็นเอกนิยมแบบมัชฌิมนิยมที่มองว่าความจริงสูงสุดต้องเป็นกลาง เรียกว่า สาร พระเจ้าหรือธรรมชาติ โดยสารประกอบด้วยคุณลักษณะที่เป็นนิรันดร์และอนันต์ มนุษย์รับรู้ได้สองคุณลักษณะคือความคิดและการกินที่ จิตสำนึกคือภาวะที่แสดงออกผ่านคุณลักษณะทางความคิด เรียกว่า จิต หรือ สิ่งที่คิด (Thinking Thing) ดังนั้น ตามแนวคิดของสปิโนซาจิตที่สมบูรณ์ย่อมมีเพียงจิตของพระเจ้าและภายในจิตของพระเจ้าประกอบจากทุกมโนคติ (God’s ideas) มโนคติทั้งหมดเป็นเหตุและเป็นผลต่อกันในลักษณะของสายโซ่เชิงสาเหตุ เรียกว่ามโนคติของมโนคติ (Ideas of ideas) หมายถึงมโนคติหนึ่ง ๆ ย่อมสาเหตุของมโนคติหนึ่ง ๆ เท่ากับว่ามโนคติหนึ่ง ๆ ย่อมเป็นผลลัพธ์ของมโนคติหนึ่ง ๆ ต่อเนื่องกันเป็นอนันต์ ฉะนั้น จิตสำนึกตามแนวคิดของสปิโนซาจึงสามารถแบ่งได้ 3 ระดับ หนึ่ง จิตของพระเจ้า (Thought) หรือการที่พระเจ้าเป็นสิ่งที่คิดซึ่งรับรู้มโนคติทั้งหมด หมายความว่าทุกมโนคติอยู่ในจิตของพระเจ้า สอง จิตสำนึกปัจเจก (Individual Thought) คือ จิตสำนึกของสิ่งที่ไม่สมบูรณ์เพราะเป็นจิตที่ถูกจำกัดจากกาย เมื่อกล่าวเช่นนี้ สปิโนซาไม่ได้หมายความว่าจิตเป็นผลลัพธ์หรือถูกให้กำเนิดจากกาย แต่เขาเสนอว่าจิตและกายเป็นภาวะที่แสดงออกแบบทวิลักษณะของสาร โดยจิตและกายเกิดขึ้นแบบคู่ขนานกันแต่ไม่มีปฏิสัมพันธ์กัน

และ สุดท้าย คือ จิตสำนึกเฉพาะ (Particular Thoughts) หรือ จิตอันเป็นส่วนย่อยหรือเป็นสาเหตุของจิตปัจเจก ฉะนั้น จิตสำนึกตามแนวคิดของสปิโนซา จึงหมายถึง มโนคติของมโนคติ

ส่วนศังกราจารย์เป็นเอกนิยมแบบจิต จิตสำนึกตามแนวคิดของศังกราจารย์ไม่ใช่คุณลักษณะของพระเจ้าหรือจิตของพระเจ้า แต่จิตสำนึก คือ ความจริงสูงสุด จิตสำนึกจึงเป็นอย่างเดียวกับพรหมันที่ดำรงอยู่อย่างเป็นนิรันดร์ ไม่เปลี่ยนแปลงและเป็นสารัตถะของทุกสิ่ง ศังกราจารย์เรียกว่า อาตมัน หรือ ตัวตน (Self) ดังนั้น จิตสำนึก พรหมัน อาตมันและตัวตน สำหรับศังกราจารย์จึงหมายความถึงอย่างเดียวกัน โดยตัวตนในที่นี้ไม่ใช่ตัวตนในเชิงของความเป็นฉัน (I-ness) หรือ ตัวตนเชิงประจักษ์ (Empirical Self) แต่เป็นตัวตนสากลหรือจิตสำนึกอันบริสุทธิ์ (Pure Consciousness) จิตสำนึกตามแนวคิดของศังกราจารย์สามารถแบ่งออกเป็น 3 ระดับ หนึ่ง พรหมัน (Brahman) เป็นจิตสำนึกบริสุทธิ์หรือตัวตนสากลอันเป็นความจริงสูงสุด สอง อาตมัน (Atman) เป็นจิตสำนึกหรือตัวตนที่ดำรงอยู่ในทุกสรรพสิ่ง สาม ชีพ (Jiva) เป็นจิตสำนึกหรือตัวตนปัจเจกที่ถูกห่อหุ้มด้วยจิตและกายของปัจเจก จิตสำนึกที่ดำรงอยู่ทั้งสามระดับคือจิตสำนึกเดียวกันและเป็นอย่างเดียวกัน เพียงแต่อยู่ในสถานะที่ต่างกัน การที่ปัจเจกไม่ตระหนักรู้ถึงจิตสำนึกที่แทรกซึมอยู่ในทุกอณูของร่างกายเป็นเพราะถูกบดบังด้วยอวิทยา อวิทยาเกิดการการที่เชื่อหรือยึดติดอยู่กับความคิดและสติปัญญาหรือเชื่อปรากฏการณ์ที่เกิดจากการรับรู้ทางประสาทสัมผัส

5.2 คุณลักษณะของจิตสำนึกในแนวคิดเชิงอภิปรัชญาของสปิโนซาและศังกราจารย์

งานวิจัยนี้เสนอว่าจิตสำนึกของสปิโนซาและศังกราจารย์มีประเด็นที่ต่างกันเกี่ยวกับหลักความเป็นเหตุเป็นผล โดยจิตสำนึกตามแนวคิดของสปิโนซาเป็นการรู้สำนึกที่อยู่ภายใต้หลักความจำเป็นของสาเหตุและผล โดยทุกมโนคติเกิดจากคุณลักษณะทางความคิดของสารและมโนคติเฉพาะหนึ่ง ๆ ย่อมเป็นสาเหตุและผลลัพธ์ของมโนคติหนึ่ง ๆ ต่อเนื่องแบบไม่มีที่สิ้นสุด เรียกว่า มโนคติของมโนคติ จิตสำนึกจึงเป็นมโนคติที่เป็นไปตามหลักความเป็นเหตุเป็นผล ในขณะที่ศังกราจารย์เสนอว่าจิตสำนึกคือความจริงสูงสุดที่อยู่เหนือสิ่งทั้งปวง แม้กระทั่งหลักความเป็นเหตุเป็นผล เนื่องจากเหตุและผลไม่ใช่ความจริงสูงสุด การคิดหรือการใช้สติปัญญาตามหลักความเป็นเหตุเป็นผลไม่สามารถทำให้ค้นพบความจริงสูงสุดได้เพราะโลกของเหตุและผล คือ โลกของการเปลี่ยนแปลงของสสารและปรากฏการณ์ โดยศังกราจารย์เสนอว่าจิตสำนึกเป็นความจริงสูงสุด โดยมีเหตุผลหลักสองประการ คือ หนึ่ง แม้ภาวะทางจิตและกายมีการเปลี่ยนแปลงไปมากเพียงใด สิ่งที่ดำรงอยู่และไม่เปลี่ยนแปลง คือ การรู้สำนึก สอง วัตถุหนึ่ง ๆ ดำรงอยู่ได้เพราะมีผู้ตระหนักรู้ถึงวัตถุนั้น ทำให้ทุกสิ่งดำรงอยู่ได้เพราะมีการตระหนักรู้ถึงสิ่ง ทำให้ศังกราจารย์สรุปว่าจิตสำนึกเป็นความจริงสูงสุด ที่ดำรงอยู่อย่างอิสระและนิรันดร์ ไม่มีเจตจำนงและไม่อยู่ภายใต้หลักความเป็นเหตุเป็นผล

อย่างไรก็ตาม จิตสำนึกตามแนวคิดของสปิโนซาและศังกราจารย์ยังคงมีคุณลักษณะบางอย่างร่วมกัน คือ การที่จิตสำนึกดำรงอยู่ในทุกสรรพสิ่ง เนื่องจากแนวคิดทางปรัชญาแบบเอกนิยมของนักปรัชญาทั้งสองทำให้มองทุกอย่างเป็นสิ่งเดียวกัน โดยสปิโนซามองว่าจิตสำนึกคือมโนคติหรือจิตซึ่งเป็นภาวะที่แสดงออกผ่านคุณลักษณะทางความคิดของพระเจ้า ดังนั้น เมื่อพระเจ้าเป็นผู้ให้กำเนิดทุกสรรพสิ่งและทุกสิ่งอยู่ในพระเจ้า จึงสรุปว่า ทุกสิ่งย่อมต้องมีคุณลักษณะทางความคิดของพระเจ้าเป็นสาเหตุ หมายความว่า ทุกสรรพสิ่งมีมโนคติ

ดังนั้น ทุกสิ่งจึงมีจิตสำนึก ส่วนศังกราจารย์มองว่าจิตสำนึกคือความจริงสูงสุดที่อยู่เหนือสิ่งทั้งปวงและเป็นสารัตถะของทุกสรรพสิ่ง ทุกสิ่งจึงดำรงอยู่ได้เพราะมีจิตสำนึก ดังนั้น จิตสำนึกย่อมดำรงอยู่ในทุกอณูของสรรพสิ่ง ด้วยเหตุนี้ คุณลักษณะของจิตสำนึกที่สปิโนซาและศังกราจารย์เห็นพ้องต้องกัน คือ จิตสำนึกดำรงอยู่ในทุกสรรพสิ่งหรือทุกสรรพสิ่งมีจิตสำนึก

6. สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาแนวคิดเรื่องจิตสำนึกของบารุค สปิโนซาและศังกราจารย์ มีวัตถุประสงค์เพื่อเปรียบเทียบความหมายและคุณลักษณะของจิตสำนึกในเชิงอภิปรัชญา จากการศึกษาพบว่าจิตสำนึกตามแนวคิดของสปิโนซา คือ มโนคติของมโนคติ ซึ่งเป็นคุณลักษณะทางความคิดของพระเจ้าที่แสดงออกผ่านภาวะทางจิต จิตสำนึกของสปิโนซาจึงดำรงอยู่ในทุกระดับของจิตเพราะภายในจิตของพระเจ้ามีการดำรงอยู่ของทุกมโนคติ มโนคติเหล่านั้นเรียกว่าจิตของปัจเจกและในจิตของปัจเจกก็มีมโนคติเฉพาะดำรงอยู่ โดยทุกมโนคติสอดคล้องกันตามหลักความจำเป็นของเหตุและผล ตรงข้ามกับศังกราจารย์ที่มองว่าจิตสำนึก คือ ความจริงสูงสุดที่ไม่เปลี่ยนและเป็นนิรันดร์และเป็นมูลฐานของทุกสิ่ง โดยจิตสำนึกต้องอยู่เหนือหลักความเป็นเหตุเป็นผล รวมถึงมีอยู่เหนือพื้นที่และเวลา ความจริงสูงสุดนี้ เรียกว่า ตัวตน จิตสำนึกกับตัวตนจึงเป็นอย่างเดียวกัน โดยจิตสำนึกดำรงอยู่ 3 สถานะ คือ หนึ่ง สถานะที่เป็นความจริงสูงสุด เรียกว่า พรหมัน สอง สถานะที่เป็นจิตสำนึกของสรรพสิ่ง เรียกว่า อาตมัน และ สาม สถานะที่ถูกห่อหุ้มด้วยจิตและกาย เรียกว่า ชีพ ทำให้จิตสำนึกของสปิโนซาและศังกราจารย์มีความหมายต่างกัน โดยจิตสำนึกตามแนวคิดของสปิโนซา คือ คุณลักษณะของสารหรือความจริงสูงสุด แต่จิตสำนึกของศังกราจารย์ คือ พรหมันหรือความจริงสุงสุดอย่างไรก็ตาม ทั้งสปิโนซาและศังกราจารย์มีความเห็นร่วมกัน คือ จิตสำนึกดำรงอยู่ในทุกสรรพสิ่ง โดยสปิโนซาให้เหตุผลว่าคุณลักษณะทางความคิดเป็นคุณลักษณะของสาร สรรพสิ่งมีสารเป็นสาเหตุ ดังนั้น ทุกสิ่งจึงมีคุณลักษณะทางความคิดเท่ากับว่าทุกสิ่งมีจิตสำนึก และศังกราจารย์ให้เหตุผลว่าสรรพสิ่งดำรงอยู่ได้เพราะมีจิตสำนึกเป็นมูลฐาน จิตสำนึกจึงแทรกซึมอยู่ทุกหนแห่งไม่มีอณูใดที่ปราศจากจิตสำนึก จิตสำนึกจึงดำรงอยู่ในทุกสรรพสิ่ง ด้วยเหตุนี้ จิตสำนึกตามแนวคิดของสปิโนซาและศังกราจารย์จึงดำรงอยู่ในทุกสรรพสิ่ง

การศึกษาเปรียบเทียบเทียบจิตสำนึกตามแนวคิดของสปิโนซาและศังกราจารย์เป็นการศึกษาเพื่อแสดงให้เห็นถึงมุมมองเกี่ยวกับจิตสำนึกที่ต่างไปจากแนวคิดแบบสสารนิยมและทวินิยม จะเห็นได้ว่าเมื่อวิเคราะห์ตามแนวคิดของสปิโนซา พบว่าจิตสำนึกคือคุณลักษณะทางความคิดของธรรมชาติที่คู่ขนานไปกับคุณลักษณะทางกายภาพ หมายความว่า ภาวะทางจิตกับภาวะทางกายแสดงออกถึงอย่างเดียวกัน และ ตามแนวคิดของศังกราจารย์ จิตสำนึก คือ ความบริสุทธิ์อันเป็นมูลฐานของสรรพสิ่งหรือความจริงสูงสุด การศึกษาครั้งต่อไปสามารถขยายการศึกษาโดยการนำแนวคิดแบบเอกนิยมแบบมัชฌิมและเอกนิยมแบบจิตไปวิเคราะห์ร่วมกับศาสตร์อื่นได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิทยาศาสตร์การรับรู้และวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ เพื่อหาคำถามว่าจิตสำนึกคืออะไร

เอกสารอ้างอิง

ดวงดาว กีรติกานนท์. (2520). *การวิจัยเชิงเปรียบเทียบเรื่องอันติมสัจจ์ในอภิปรัชญาของสปีโนซาและของเวทานตะ* [อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาปรัชญา]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ลลิตา ถิรวัฒนกุล. (2549). *การผสานแนวคิดเรื่องพรหมัน-อาตมันในคัมภีร์อุปนิษัท* [อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Bennett, J. (1984). *A Study of Spinoza's Ethics.* Hackett Publishing Company.

Chalmers, D. J. (1997). *The conscious mind: In search of a fundamental theory.* Oxford Paperbacks.

Chalmers, D. J. (2003). Consciousness and its place in nature. In Stich, S., Warfield, T.(Eds.), *Blackwell Guide to Philosophy of Mind.* Blackwell.

Curley, E. M. (1969). *Spinoza's metaphysics: An essay in interpretation.* Harvard University Press.

Dennett, D. C. (1991). *Consciousness explained.* Little Brown and Co.

Deutsch, E. (1980). *Advaita Vedanta: A philosophical reconstruction.* University of Hawaii Press.

Fasching, W. (2011). 'I am of the nature of Seeing': Phenomenological Reflections on the Indian Notion of Witness-Consciousness. In M. Siderits, E. Thompson, & D. Zahavi (Eds.), *Self, no self?: perspectives from analytical, phenomenological, and Indian traditions.* Oxford University Press.

Hacker, P. (1995). *Philology and Confrontation: Paul Hacker on Traditional and Modern Vedanta.* In W. Halbfass (Eds.). State University of New York Press.

Hari, S. (2010). Consciousness, mind and matter in Indian Philosophy. *Journal of Consciousness Exploration & Research*, 1(6).

Hari, S. (2018). The Universal Self and the Individual self in Vedanta. *Philosophy and Cosmoslogy, 21, 61-73.*

Kuhn, R. L. (2024). A landscape of consciousness: Toward a taxonomy of explanations and implications, *Progress in Biophysics and Molecular Biology.*

Kriegel, U. (2020). *The Oxford Handbook of the Philosophy of Consciousness.* Oxford University Press.

LeBuffe, M. (2010). Theories about consciousness in Spinoza's Ethics. *Philosophical Review, 119(4),* 531-563.

Martin, C. (2010). Consciousness in Spinoza's Philosophy of Mind. *Southern Journal of Philosophy, 45(2),* 269-287.

Radhakrishnan, S. (2008). *Indian Philosophy volume one.* Indian Philosophy Oxford University Press.

Ram-Prasad, C. (2005). *Eastern philosophy.* Hachette UK.

Ram-Prasad, C. (2011). Situating the Elusive Self of Advaita Vedanta. In M. Siderits, E. Thompson, & D. Zahavi (Eds.), *Self, no self?: perspectives from analytical, phenomenological, and Indian traditions.* Oxford University Press.

Rao, K. R. (1998). Two Face of Consciousness: A Look at Eastern and Western Perspectives. *Journal of Consciousness Studies, 5,* 27-309. (Imprint Academic)

Schweizer, P. (2020). Advaita and the philosophy of consciousness without an object. *Prabuddha Bharata or Awakened India, 125(No. 1),* 146-154.

Seager, W. (2007). A Brief History of the Philosophical Problem of Consciousness. In M. M. Philip, David Zelazo, Evan Thompson (Ed.), *The Cambridge Handbook of Consciousness.* Cambridge University Press.

Seager, W. (2016). *Theories of Consciousness: An Introduction and Assessment* (2 ed.). Routledge.

Sankaracarya, S. (1972). *Brahma Sutra Bhasya of Sankaracarya* (S. Gambhirananda, Trans.). Advaita Ashrama.

Spinoza, B. (1995). *Benedict De Spinoza On the Improvement of the Understanding / The Ethics / Correspondence* (R. H. M. Elwes, Trans.). Dover Publications, INC New York.

Wilson, M. D. (1997). *Ideas and mechanism: essays on early modern philosophy.* Princeton University Press Princeton, New Jersey.